तनुवातनभःस्थिताः। रत्नशर्करावालुकापङ्कधूमतमःप्रभाः। महातमःप्रभा वेत्यधोधोनरकभूमयः"।

नरकमुक्त पु॰ नरकान्मुक्तः। नरकान्मुक्ते "कपूयचरणाः कपूयां योनिमापद्येरन्" श्रुतिः अनुशयशब्दे १८८पृ॰ दृश्यम्। गारुडे २२९अ॰ ततो मुक्तानां पापविशेषात् योनिभेदप्राप्तिरुक्ता यथा

"नरकात् प्रतिमुक्तस्तु पापयोनिषु जायते। पतितात् प्रतिगृह्याथ खरयोनिं व्रजेद्बुधः। नरकात् प्रतिमुक्तस्तु कृमिर्भवति पातकी। उपाध्याये व्यलीकन्तु कृत्वा श्वा भवति द्विजः। तज्जायां मनसा वाञ्छंस्तद्द्रव्यं वाप्यसंशयम्। गर्दभो जायते जन्तुर्मित्रस्यैवापमानकृत्। शत्रोर्वितरमाक्रुश्य शारिका संप्रजायते। पितरौ पीडयित्वा तु कच्छपत्वञ्च जायते। भर्त्तुः पिण्डमुपाश्नन् यो हित्वाऽन्यानि च सेवयेत्। सोऽपि मोहसमापन्नो जायते वानरो मृतः। न्यासापहर्त्ता नरकात् विमुक्तो जायते कृमिः। असूयकश्च नरकान्मुक्तो भवति राक्षसः। विश्वासहर्त्ता च नरो मीनयोनौ प्रजायते। यवधान्यानि हृत्वा तु जायते मूषिको मृतः। परदारामिमर्षात्तु वृको घोरोऽभिजायते। भ्रातृभार्य्याप्रसङ्गत्वे कोकिलो जायते नरः। गुर्वादिभार्य्यागमनाच्छूकरो जायते नरः। यज्ञदानविवाहानां विघ्नकर्त्ता भवेत् कृमिः। देवतापितृविप्राणामदत्त्वा योऽन्नमश्नुते। प्रमुक्तो नरकाद्वापि वायसः स प्रजायते। ज्येष्ठभ्रातृवमानाच्च क्रौञ्चयोनौ प्रजायते। शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनौ प्रजायते। तस्यामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तः कीटको भवेत्। कृतघ्नः कृमिकः कीटः पतङ्गो वृश्चिकस्तथा। अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः संजायते खरः। कृमिः स्त्रीवधकर्त्ता च बालहन्ता प्रजायते। भोजनं चोरयित्वा तु मक्षिका जायते नरः। हृत्वान्नञ्चैव मार्ज्जारस्तिलहृच्चैव मूषिकः। घृतं हृत्वा च नकुलः काको मद्गुरमामिषम्। मधु हृत्वा नरो दंशः पूपं हृत्वा पिपीलकः। अपो हृत्वा तु पापात्मा वायसः संप्रजायते। हृते कांस्ये च हारीतः कपोतो वा प्रजायते। हृत्वा तु काञ्चनं भाण्डं कृमियोनौ प्रजायते। कार्पासिके हृते क्रौञ्चो वह्निहर्त्ता वकस्तथा। मयूरो वर्णकं हृत्वा शाकं पत्रञ्च जायते। जीवञ्जीवकतां याति रक्तवस्त्रापहृन्नरः। छुच्छुन्दुरिः शुभान् गन्धान् वंशं हृत्वा शशो भवेत्। षण्डः कलापहरणे काष्ठहृत् काष्ठकीटकः। पुष्पापहृद्दरिद्रस्तु पङ्गुर्यवापहृन्नरः। शाकहर्त्ता च हारीतस्तोयहर्त्ता च चातकः। गृहहृत् नरकान् गत्वा रौरवादीन् सुदारुणान्। तृणगुल्मलतावल्लीत्वकसारतरुतां व्रजेत्। एष एव क्रमो दृष्टो गोसुवर्णादिहारिणाम्। विद्यापहारी मूकश्च गत्वा च नरकान् बहून्। असमिद्धेऽग्नौ च हुते मन्दाग्निः संप्रजायते। परनिन्दाकृतघ्नत्वं परमर्मावघातनम्। नैष्ठुर्य्यं निर्घृणत्वञ्च परदारोपसेवनम्। परस्वहरणाऽशौचं देवतानाञ्च कुत्सनम्। निकृत्या वञ्चनं नॄणां कार्पण्यञ्च नृणां बुधः। उपलक्षणाद्विजानीयात् मुक्तानां नकरादनु" प्रसङ्गात् स्वर्गादागतलक्षणं तत्रैव यथा "दयाभूतेषु संवादः परलोकं प्रति क्रिया। सत्यं भूतहिता चोक्तिर्वेदप्रामाण्यदर्शनम्। गुरुदेवर्षिपूजा च केवलं साधुसङ्गमः। सत्क्रियाभ्यसनं मैत्री स्वर्गिणां लक्षणं विदुः। अष्टाङ्गयोगविज्ञानात् प्राप्नोत्यात्यन्तिकं लयम्"। अधिकं कर्मविपाक शब्दे १७४२पृ॰ दृश्यम्।

नरकस्थ त्रि॰ नरके तद्भूमौ तिष्ठति स्था—क ७त॰। १नरकभूमौ स्थिते २वैतरणीनद्यां स्त्री हेमच॰।

नरकान्तक पु॰ ६त॰। विष्णौ नरकजिच्छब्दे दृश्यम्।

नरकामय पु॰ नरक आमय इव यस्य। १प्रेते शब्दरत्ना॰। नरक आमय इव कर्म॰। २नरकरूपे रोगे च।

नरकीलक पु॰नरेषु कीलक इव गर्हितत्वात्। गुरुघ्ने हेमच॰

नरकेशरिन् पु॰ नर एव केशरी। १नरसिंहे नरसिंहशब्दे दृश्यम्। नरः केशरीव शूरत्वात् २मानवश्रेष्ठे च।

नरगण पु॰१नक्षत्रभेदे उपयमशब्दे १२५०पृ॰ दृश्यम्। ६त॰ २नरसमूहे च। [२मेढ्रे न॰ उणादि॰।

नरङ्ग पु॰ नॄ—अङ्गच्। वरण्डे (नारङ्गा) प्रसिद्धे १व्रणभेदे

नरद न॰नलद+लस्य रः। नलदे ततः किशरा॰ तदस्य पण्यमित्यर्थे ष्ठन्। नरदिक तद्विक्रेतरि त्रि॰।

नरदेव पु॰ नरो देव इव। नृपे। "ददर्श देवं नरदेवसम्भवः" रघुः। "भूमिदेवनरदेवसङ्गमे" माघः।

नरद्विष् पु॰ नरान् द्वेष्टि द्विष्—क्विप्। राक्षसे "ब्रह्मास्त्रं तेन मूर्द्धानमदध्वंसन्नरद्विषः" भट्टिः।

नरनगर न॰ नरप्रधानं नगरम् पूर्वपदात् संज्ञायां णत्वे प्राप्ते क्षुभ्नादि॰ न णत्वम्। नगरभेदे

नरनारायणौ द्वि॰ व॰। नरश्च नारायणश्च। ऋषिभेदयोः तयोः सम्भवकथा "तदा दंष्ट्राग्रघातेन नरसिंहं महाबलम्। सरभो भगवान् भर्गो द्विधा मध्ये चकार ह।